

GÁL ZOLTÁN*

**A MAGYAR BANKRENDSZER FEJLŐDÉSÉNEK KÉT ÉVSZÁZADA:
HELYI BANKOKTÓL A GLOBÁLISAN FÜGGŐ BANKRENDSZERIG**

*DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN BANKING SYSTEM
IN THE LAST TWO CENTURIES: FROM THE LOCALLY EMBEDDED
TO THE GLOBALLY DEPENDENT BANKING SYSTEM*

ABSTRACT

In this paper we examine the Hungarian banking system in two distinct periods, namely at the turns of the 19/20th and the 20/21st centuries comparing three aspects. We discuss to what extent the development of the banking system followed the international trends and how significant the role of foreign capital was. We also overview the geographical aspects of banking system discussing the changes from the decentralized local banking towards the nation-wide branch banking and recently to the globally dependent monocentric banking system. We argue that the role of banking in economic development was much more direct and important hundred years ago than recently. Concerning the role of foreign capital the paper argues that the Hungarian banking system was more dependent on internal savings in the early 20th century while hundred years later the predominant position of foreign capital and the underlying foreign ownership is the clear sign of dependency on external financing.

1. Bevezetés

A pénzügyi rendszerek alaptípusai a pénzügyi közvetítő rendszer történetileg és földrajzilag kialakult különbségein alapulnak, illetve a pénzügyi rendszer egészét átszövő egyéb (szervezeti és finanszírozási) sajátosságokkal jellemezhetők.

A pénzügyi közvetítőrendszer fejlődési szakaszainak kialakulásában, a pénzügyi rendszerek evolúciójában és térbeli kiterjedésében meghatározó szerepe van a történeti és pénzügyi földrajzi aspektusoknak is. Rövid tanulmányban a magyarországi bankrendszer fejlődését vizsgáljuk meg a 19 és 20., illetve a 20 és 21. század fordulóján három szempontból. Kitérünk arra, hogy a bankrendszer fejlődése mennyire követte a nemzetközi trendeket, milyen volt nemzetközi beágyazottsága és mennyire jelentős a külföldi tőke szerepe, illetve hogyan változott a bankhálózat területi koncentrátsága, s ezek a változások mennyire segítették vagy akadályozták a banki közvetítés gazdaságfejlesztési funkcióját.

Ez a rövid tanulmány kapcsolódik korábbi kutatásaimhoz, amelyben a magyarországi bankrendszer közel két évszázados fejlődéstörténeti (evolúciós) és területi/városfejlesztő sajátosságait vizsgáltam, azt nemzetközi pénzügyi rendszer fejlődésének szakaszaiba illesztve.

* Prof. Dr. Gál Zoltán egyetemi tanár, Kaposvári Egyetem, tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdasági és Regionális Kutatóközpont.

2. A magyar bankrendszer fejlődési szakaszai nemzetközi kitekintéssel

A kelet-közép-európai, így a magyarországi gazdasági modernizációban a bankok közvetítő szerepe erősebb volt a 19–20. század fordulóján, mint az ezredfordulón. Egyfelől, a megkésett fejlődés következtében a gazdasági modernizációhoz szükséges tőkeforrások biztosítása és átcsoportosítása nagyobb részben bonyolódott a pénzügyi rendszeren keresztül, mint az ezredfordulón, amikor is a beruházások finanszírozása döntően a külföldi közvetlentőke (FDI) beruházásokra épült. Alexander Gerschenkron nézete szerint összefüggés áll fenn a gazdasági elmaradottságból fakadó tőkehiány és a bankfinanszírozás nagyobb súlya között. Nézete szerint összefüggés áll fenn a gazdasági elmaradottságból fakadó tőkehiány és a bankfinanszírozás súlya között.¹ Amíg a korábban iparosodó és fejlettebb Angliában a gazdaság finanszírozása saját vállalkozói forrásból, illetve a tőkepiacról történt (piacorientált rendszer), addig a tőkehiányos kontinentális országokban az új iparágak megjelenésével egyre tőkeigényesebb ipari (és infrastrukturális) fejlesztések hosszú távú finanszírozója a befektetési banki és kiskereskedelmi banki profilt ötvöző univerzális bank lett. A részvénytársasági formában működő univerzális bankok nemcsak finanszírozták az iparvállalatokat, de részvények birtoklásán keresztül részt vettek a vállalatirányításban is.

Másfelől, nemcsak a bankszektor és a gazdaság, de a bankszektor és a település-, illetve a területi fejlődés között is szorosabb volt a kapcsolatrendszer, s a banki szerepkör meghatározó volt városfejlődésében. A Verdier² szerint a bankdominanciával jellemzett kvázi-decentralizált pénzügyi rendszerek (Németország, Svájc, Ausztria-Magyarország) a perifériák jobb hitelellátottságát szolgálják, de egyben kevésbé liberalizáltak, s így nemzetközi szerepük is kisebb. Ellentétben Gerschenkronnal, aki a hitelkeresletre, tehát az eszközoldalra, addig az új elmélet a forrásoldalra koncentrál, és a betétpiac szegmentáltságát emeli ki. Az alternatív betétgyűjtő intézmények, így a helyi takarékpénztárak és hitelszövetkezetek sűrű hálózata miatt a nagybankok a Magyarországon is a betétpiacról kiszorulva saját tőkéjükre és a vállalatfinanszírozásból megszerzett profitjukra támaszkodhatnak. A hosszú lejáratú hitelezés kockázataiból fakadóan ezeknek a bankoknak szükségük van a végső hitelező funkcióját ellátó jegybankra.

Univerzális bankrendszer kialakulásának tehát három feltétele volt: a szegmentált, nem tisztán profitorientált helyi bankhálózatok megléte, a központi bank intézményesültsége, illetve az államszervezet relatív decentralizáltsága, ami nemcsak a helyi-regionális önkormányzatoknak, de a hozzájuk kötődő helyi pénzügyi intézeteknek is nagyobb mozgásteret biztosított.³ Az univerzális bankrendszer tehát az államszervezet közepes decentralizáltságánál, illetve a betétpiac közepes mértékű szegmentáltságánál jön létre. Verdier szerint a kvázi-decentralizált pénzügyi rendszerek (Németország, Svájc, Ausztria-Magyarország) a perifériák jobb hitelellátottságát szolgálják, de egyben kevésbé liberalizáltak, s így nemzetközi szerepük is kisebb.⁴ Ezzel szemben a döntően a tőkepiaci finanszírozásra építő centralizált országokban (Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Kanada) specializált bankrendszer jött létre. A centralizált országokban a régiók rovására megerősödő pénzügyi központok integrált tőkepiac központjai, ahol az országos fiókhálózatú bankok forrásai is ide koncentrálnak, ami jelentős likviditási koncentrációt eredményez a központban a periférikus régiók rovására. A bankrendszert erősebb liberalizáció és nemzetközi orientáció jellemzi.⁵

A magyarországi bankrendszer fejlődési szakaszai időbeli késéssel leképezték a nemzetközi trendeket. A bankrendszer is mélyreható szerkezeti átalakuláson ment keresztül az elmúlt két évszázadban – amíg a kezdeti fejlődési szakasz klasszikus banki közvetítő szerepköréből napjainkra az értékpapír dominanciájú globális pénzügyi rendszer kialakult.

Magyarország is átment a pénzügyi rendszerek fejlődésének alábbi fázisain, bár az időbeli fáziskésések és szerkezeti eltérések megfigyelhetők. A bankrendszerek térbeli fejlődési szakaszai a helyi (egyfiókos) és regionális bankrendszerektől (Magyarországon a 19. század közepe és a 20. sz. eleje között), az integrált nemzeti bankpiacra épülő fiókhálózati bankrendszer korszaka (a két világháború között az 1947-es államosításokig, illetve 1987 és 1997 között).

Ezt a fejlődést szakította meg a bankok 1947-es államosításával létrejött monobanki rendszer megteremtése kiszakította az országot a nemzetközi pénzügyi fejlődés folyamatából. Az erőforrások területi átcsoportosításában a gyenge és alárendelt bank- és hitelrendszer nem játszott döntő szerepet.

Napjaink transznacionális, illetve értékpapír dominanciájú pénzügyi rendszerére a globalizáció területileg erősen differenciált folyamatai hatnak. Magát a bankszektor is igen erős globalizációs verseny, dezintermediáció, illetve koncentrációs és centralizációs folyamatok jellemzik. A határokon átnyúló tőke mozgások intenzitásának növekedésével a nemzeti monetáris autonómiáknak meglehetősen komoly kihívásokkal kell szembe nézniük. Ebben a makrokörnyezetben született újjá Magyarországon a kétszintű bankrendszer 1987-ben.

A magyar rendszerváltás nemzetközi környezetét a 20. század végének három folyamata, a gazdasági és politikai rendszerváltás, a gazdasági és pénzügyi globalizáció és a az EU keleti bővítése határozta meg.⁶

A gazdasági és politikai rendszerváltás folyamatai⁷ nemcsak a szovjet-tömb bukását segítették elő és a tervgazdaságról a piacgazdaságra való visszatérést jelentették, de a nemzetközi piacgazdaságba visszaintegrálódó posztkommunista Magyarország számára is igen kemény és hosszú távon előnytelen gazdasági keretfeltételeket szabtak. Az állami tulajdon privatizációja döntően a külföldi tulajdon olyan domináns tényerését hozta, amire a dekolonizáció óta a feltörekvő térségekben sem volt példa. A neoliberais piacosiási stratégia egy aszimmetrikus piaci liberalizációs környezetet teremtett, amelyben az EU fenntartotta vámhatárait, míg ezek leépítését követelte meg a Kelet-Közép-Európában. A külföldi multinacionális vállalatok piacszerző stratégiájukat a régió konkurens ipari kapacitásainak leépítésére, illetve új ipari kapacitások és a pénzügyi szolgáltatások feletti kizárólagos rendelkezés megszerzésére építették.⁸

Az átmeneti gazdaságok bankrendszerének sajátossága, hogy a bankpiac nem természetes fejlődés folytán alakult ki. A magyarországi kétszintű bankrendszer mesterségesen, felülről vezérelten jött létre, amelynek kialakításában és szabályozási kereteinek megteremtésében a nemzetközi szervezetek (IMF, WB, EBRD, EU, G7) befolyása meghatározó volt és ehhez a térség államai feltétel nélkül asszisztáltak.

A pénzügyi és gazdasági globalizáció kiteljesedésével a nyugati tőke új befektetési lehetőségeket keresett a poszt-szocialista átmenet országaiban, amelyek piacát a pénzügyi és üzleti szolgáltatások privatizációjával, a hazai saját ipari kapacitások egy részének leépítésével, valamint az új összeszerelő ipari kapacitások kihelyezésével alakított ki. Ez jelentős ágazati torzulásokat eredményezett, s az exportfüggőség elmélyítéséhez járult hozzá.

Az EU csatlakozás folyamata és a kapcsolódó szakpolitikák, mint a globális neoliberais projekt katalizátorai teljesen leképezték a külső tőkeforrásoktól függő befektetői- és piaci expanzió által vezérelt átalakulást. Az EU csatlakozás újabb lökést adott a térségben befektető külföldi nagyvállalatok expanziójához. Az FDI-vezérelt fejlődés azonban, rövid távú modernizációs hatásait nem vitatva, nagymértékben hozzájárult a függő piacgazdaságok szerkezeti és területi egyenlőtlenségeinek növekedéséhez. A pénzügyi FDI és a banktőke beáramlását sürgette az a tény is, hogy míg 2004-ben az EU-bővülésével a lakossága 20%-kal növekedett, addig a banki eszközállományok mindössze 2%-al lettek nagyobbak.⁹

3. A magyar bankrendszer nemzetközi beágyazottsága és a külföldi tőke szerepe

A modern magyar bankrendszer nemzetközi beágyazottságát néhány kedvező időszak-tól eltekintve meghatározza a félperiféria helyzetből adódó tőkehiány, valamint a külföldi pénz- és tőkepiacoktól való függőség. Ez a tőkefüggőség legerősebben az elmúlt 25 évet jellemzi, s a korábbi felzárkózási korszakokkal összehasonlítva az endogén tőkeakkumuláció feltételei a rendszerváltást követő évtizedben voltak a legkedvezőtlenebbek.

A magyar gazdaságot és a bankrendszert a dualizmus első felében is tőkehiány jellemezte. A külföldi tőke bevonása nélkül a szerényebb hazai források bázisán szerveződő, Budapest központú hazai pénzügyi piac pozíciói Bécs ellensúlyozására a korszakban mindvégig elégtelenek voltak. Teljesen önálló magyar bankrendszerről a 19. század második felében nem lehet beszélni, mivel az Ausztria-Magyarország bankpiacába integrálódott, s amelynek súlypontja Magyarországon kívül esett. A külföldi tőkebefektetők aktív szerepvállalása ellenére a korabeli bankrendszeren belül a külföldi tulajdonosi részarány nagysága eltörpült a magyar bankpiac egészéhez képest. A *magyar hitelintézeti részvényeknek* még az első világháború előtt is csak 11–12%-a volt külföldi tulajdonban.¹⁰ A külföldi banktőke szerepvállalása 20. század elején tehát nemcsak méreteiben volt korlátozott (az ezredfordulón ez az arány több, mint 80% volt), de szinte kizárólag Budapestre, s ott is csak a specializált ipari és közlekedési beruházásokat finanszírozó új alapítású budapesti pénzintézetekben játszott meghatározó szerepet. A külföldi tőke legalább fele osztrák forrásból származott, azaz vámbelföldi tőkebefektetésnek tekinthető, illetve a német tőke részesedése nőtt a 20. század első felében.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a századforduló táján megerősödő bankrendszerünk döntően a helyi tőkeforrások bázisán erősödött meg, s a hazai tulajdon részaránya mindvégig meghatározó volt. A dualista gazdaság fejlődésének kulcskéréseként kezelt tőkeimport és belső felhalmozás vonatkozásában a magyar bankrendszer meghatározó szerepet kapott.¹¹ A budapesti központú bankpiac erősödésének egyértelmű velejárója volt, hogy a vidéki expanzió mellett a fővárosi nagybankok a hazai tőke kivitel szervezeti központjaivá váltak és megkezdték külföldi érdekeltségeik kiépítését és. A magyar leánybankok részben Ausztriában, döntően pedig a Balkánon jöttek létre.

A Monarchia vám- és monetáris unióján belül működő pénzügyi piacok döntően a belső piacról biztosították a modernizációhoz szükséges tőkeforrásokat. Ezzel szemben az átmeneti gazdaságokban megvalósult kapitalista modellt a szakirodalom kívülről-vezérelt kapitalizmusnak, valamint függő piacgazdaságnak is nevezi, arra utalva, hogy a tőkeszegény poszt-szocialista országok integrációja döntően külföldi tőkeforrásokra épült.¹² Az FDI szerepe jelentős volt a privatizációban, és az átalakulás első szakaszában, s a legfontosabb tőkeforrássá vált. Az FDI felgyorsította a privatizációt, és így hozzájárult az állami tulajdon lebontásához, segítette a szerkezetváltást és a piacgazdaság megteremtését. Ugyanakkor a vizsgált országok stratégiai ágazataiban mindez a külföldi tulajdon dominánsá válásához vezetett. A banki és biztosítási szolgáltatások, a kereskedelem, majd az üzleti szolgáltatások, illetve egyes kiemelt ipari ágazatok lettek a külföldi befektetők legfontosabb célpontjai. Jelentős FDI beáramlást eredményezett a pénzügyi szolgáltatásokba az állami kézben levő bankok és biztosítók külföldieknek történő privatizálása.

A banki és biztosítási szolgáltatásokban a visegrádi országokban 1994-ben még 80 százalékos volt az állami tulajdon aránya, azonban 2007-ben már a külföldi banktulajdon aránya volt hasonló mértékű, ami bármely más fejlett és a feltörekvő régióval való összevetésben is kiugróan magas részesedést jelentett. A *külföldi banktőke* aránya a magyar pénzintézeti szektorban az ezredfordulóra meghaladta a 80%-ot, s a külföldi bankok piaci részesedése meghaladta a kétharmadot. Ez az arány a válság hatására kivonuló külföldi bankok és az állam renacionalizációs politikája miatt csökkent 50%-ra.¹³

A külföldi banktulajdonnak a jóval magasabb aránya feltűnő nemcsak a fejlett gazdaságok 20%-os arányával, de a 20. század elejével összehasonlítva is. Ennek számos negatív következménye ma már kézzelfogható. A külföldi bankok hitelezési politikáját, termékeit soha sem a helyi gazdaság fejlesztésére irányuló preferenciák, hanem pusztán profitszemponatok motiválták. A nyugat-európai piacokon csökkenő profitabilitást pótolták a keleti piacok megszerzésével (Pl. az osztrák bankoknak a 2008-as válság előtt tőkearányos nyereségük háromnegyede a KKE-i régióból származott.¹⁴ A külföldi anyabankok az itt működő leánybankjaikat az egyenlőtlen hatalmi-hierarchikus irányítási pozícióból következően a leányok döntési autonómiája és mozgástere szűk volt, stratégiai jelentőségük profítközpont jellegükből fakadt.¹⁵ A anya és a leánybankok közötti hitelezési csatornákon keresztül bonyolódott a jelentős (30–35%-os) külföldi forrásbevonással megvalósuló (deviza) hitelezés a 2008-as válság előtt, ami jelentős egyensúlyi és fertőzési kockázatokat is generált.

A külföldi bankdominancia hozzájárult a bankszektor duális jellegének, illetve szervezeti és földrajzi szegmentáltságának kialakulásához. A bank- és biztosítási szektorban a transznacionális tulajdonosi dominanciájával jellemezhető nagybankok, biztosítók koncentrációjával szemben hazai szolgáltatók (pl. takarékszövetkezetek) nem képviselnek számottevő piaci erőt.¹⁶

4. A bankhálózat területi szerkezete és koncentráltága

A 20. század első évtizedének végére Magyarország a „magas” sűrűségű európai országok kategóriájába került. Ugyanakkor a nagyszámú intézetalapítás és a korai bankfejlődést jellemző sűrűbb hálózat megfelel a formálódó modern pénzügyi rendszer bankorientált fejlődési szakaszának, amelyet a nagyfokú helyi-regionális autonómiát élvező ún. egyfőkos (unit) bankrendszer jellemezett. A gazdaság finanszírozásában a klasszikus banki közvetítő szerepkörnek, illetve helyi alapítású hitelintézeteknek meghatározó szerepük volt. A bankhálózat struktúrájában elsődlegesen a helyi beágyazottságú pénzügyintézetek domináltak. A regionális bankközpontként való funkcionálás, mint az egyik legjelentősebb városi szerepkör meghatározó volt a századforduló vidéki nagyvárosainak fejlődésében.¹⁷ Az országban tehát önálló pénzügyintézetek sűrű hálózata létezett, s gyakorlatilag minden városban, nagyobb községben volt valamilyen hitelintézet,¹⁸ miközben a tőkeerő és a bankműveletek döntő hányada akkor is a 15 budapesti nagybankban koncentrált. Ebben az időszakban a bankrendszer térbeli fejlődésében két tendencia érvényesült.

Az egyik tendencia a pénzügyintézeti hálózat térbeli kiterjedése volt.¹⁹ A helyi tőkeforrások bázisán alapított vidéki takarékpénztárak, bankok, hitelszövetkezetek gyors növekedése egy kiegyensúlyozott, térben egyenletesebb eloszlású vidéki hitelintézeti hálózat és a helyi bankpiacok kialakulását eredményezte. Ez a dekoncentrációs folyamatokat erősítette, kismértékben csökkentve Budapest pénzpiaci koncentrációját. Az intézményi dekoncentráció jeleként értékelhető, hogy amíg napjainkban valamennyi magyarországi bank székhelye Budapesten található, addig az 1910-ben fennálló 4425 hitelintézetnek alig 5%-a volt budapesti székhelyű volt. 1909-ben 3458 településen működött hitelintézet, s gyakorlatilag minden városban volt egy vagy több helyi alapítású pénzügyintézet, miközben a tőkeerő és a bankműveletek nagyobb hányada akkor is a 15 budapesti nagybankban és a vidéki nagyvárosok pénzügyintézeteiben koncentrált. Az 1890-es évektől a növekedés súlypontja és dinamikája vidéki központokra helyeződött át. A megerősödő vidéki regionális bankcentrumok maguk is tőke kibocsátóvá váltak, s vonzáskörzetükben újabb pénzügyintézetek létesültek.²⁰ A magyar városok pénzügyintézeti funkcióit feltáró vizsgálat 175 település, s ezen belül 13 regionális bankközpont központi szerepkörét igazolta 1910-ben.²¹ A keleti-délkeleti országrészek bankpiacai nagyobb fejlődési dinamikát mutattak, mint a hagyományosan

fejlettnek számító nyugat-magyarországi pénzügyi centrumok, így nem véletlen tehát, hogy az ország 10 legnagyobb pénzügyi vagyonnal és betétállománnyal rendelkező bankcentruma közül nyolc a keleti régiókban helyezkedett el. A pénzügyi helyi beágyazottságából fakadóan ebben az időszakban a bankok társadalmi szerepvállalása, város-építő és mecénási tevékenysége is sokkal intenzívebb volt, mint napjainkban.

A másik fejlődési tendencia, a pénzügyi piacok szervezeti/intézményi és területi koncentrációja volt. Ezt az időszakot (Európában 19. század második felétől) a nemzeti piac orientált pénzügyi rendszer jellemezte. A helyi pénzügyi intézetek beolvadtak az országos hálózatú bankokba (branch banking). A regionális autonómia elvesztésével megerősödött az országos pénzügyi központok dominanciája. Budapest különleges szerepet játszott ebben a folyamatban, mivel a sikeres modernizáció feltétele a tőkék nagyarányú intézményi és térbeli koncentrációja volt. A bankhálózat koncentrációja már a 20. század elején megindult, bár ekkor még a bankrendszeren belül a kisebb méretű, elsősorban a helyi bankpiacokhoz kötődő pénzügyi intézetek domináltak. Annak ellenére, hogy a vidéki hitelintézetek száma gyorsan gyarapodott a pénzügyi intézetek sajáttőkeállomány felét, s a eszközállomány közel 60%-át koncentrálták a fővárosi hitelintézetek 1913-ban. A banktőke térbeli koncentrációja tovább folytatódott, s a bankcsoportok építése is megkezdődött. A fővárosi nagybankoknak a vidéki bankpiacokra történő behatolásával, az országos fiókhálózat kiépítésével a fiókosítás legtöbbször a már működő hitelintézetek felvásárlását, majd fiókká alakítását, vagy új bankfiók létesítését jelentette. Amíg 1894-ben csak 85 bank és takarékpénztári fiók volt az országban, addig 1909-re számuk 307-re (Horvátországgal együtt 416-ra) emelkedett, s ebből 134 fiókinézet tartozott a budapesti bankcsoportokhoz, amivel a bankrendszer tőkeerejének 58%-t ellenőrizték.²² (Ennek ellenére a korszakban az önálló pénzügyi intézeteknek még 10%-át sem érte el a fiókok száma.) A fiókosítás mellett a nagyobb bankok a pénzügyi ellenőrzés más módszereivel affiliáltak már meglévő vidéki intézeteket is. Az érdekeltség-építés a pénzügyi intézetek részvénytöbbségének a megszerzését jelentette.

Amíg a dualizmus korának bankrendszere alapvetően a helyi, regionális beágyazottságú és jelentőségű bankok, az ún. „egyfiókos” pénzügyi intézetek rendszerén nyugodott, addig a két világháború közötti időszakban a korábban a helyi-regionális bázisú bankok dominanciáját mutató struktúrát fokozatosan felváltotta egy fővárosi központú és fiókhálózati formába szerveződő bankrendszer. Ebben az időszakban tovább folytatódott Budapest bankközponti szerepének megerősödése, de a folyamat gyökerei a századfordulóig visszanyúlnak.²³ Összegezve tehát elmondható, hogy a magyar pénzügyi rendszer – ha nem is a mai mértékben, de – kezdettől fogva fővárosi centrikus volt. A főváros és a vidék legnagyobb bankjainak tőkeerejében tízszeres különbségek mutatkoztak. A bankpiac természetes módon egyre inkább koncentráltabbá vált, amelynek következtében a vidéki pénzügyi intézetek egyre nagyobb hányada olvadt be a legnagyobb fővárosi intézményekbe. A bankrendszer konszolidációját az első világháborút és a nagy gazdasági világválságot követően megerősödő állami beavatkozás tovább erősítette.²⁴

A területi koncentrációt nagymértékben tovább erősítette a trianoni határváltozás, aminek az egyik a legszembetűnőbb következménye Budapest gazdasági szerepének aránytalan megnövekedése volt. Mindez egyértelműen mutatja, hogy az ígéretesen fejlődő vidéki pénzügyi központok elcsatolásával tovább erősödött a bankrendszer budapesti eszközkoncentrációja, míg a vidéki központok szerepe és száma pedig lecsökkent. A hitelintézeteknek 66%-a az utódállamokhoz került, ugyanakkor a hitelintézetek eszközállományának csak 26%-a jutott az elcsatolt területek pénzügyi intézeteire. Budapest szerepének erősödését mutatja, hogy részesedése a hitelintézetek saját tőke állományon belül 1913-ban 50%-ról 1934-re 79,3%-ra, a hitelintézetek vagyonmérlegéből való részesedése 59,7%-ról 82%-ra nőtt.

A bankhálózaton belüli természetes koncentráció is ebben az időszakban erősödött fel. A kisbankok megszűnésével, fiókintézetté válásával a vidéki bankoknak csak 25–30%-a maradt meg önállóan. Az 1923-ban még 2574 önálló hitelintézetből 1928-ban már csak 1838 működött, ami azonban több volt, mint ezen az országrészen 1913-ban, de a koncentráció előrehaladásával, illetve a válságot követő csődök miatt 1938-ra 1619 hitelintézet maradt, de ezek fele is valamely nagybank többségi tulajdonába került. A pénzügyi koncentrációt a bankok és takarékpénztárak számának csökkenése kísérte. 1925 és 1934 között számuk 927-ről, közel 50%-os csökkenés következtében 551-re esett vissza, 1943-ra pedig – a zsidó tulajdonban lévő bankok bezárásával – számuk 200-ra csökkent.²⁵ A bankrendszer konszolidációját megerősítő állami beavatkozás a korszakban tovább erősítette.²⁶

Az egyfiókos bankrendszer helyébe pedig a *nemzeti piac orientált (főváros-központú), fiókhálózati bankok (branch banking)* nemzeti bankpiaci integrációja lépett. A bankpiaci koncentrációban azonban nem elsősorban Trianon, hanem a megváltozott makrogazdasági viszonyok (természetes koncentráció, inflációs konjunktúra vége, válságot követő kényszerfúziók) játszottak szerepet. Ebben az időszakban a –mindenekelőtt a nagy gazdasági világválságot követően – a vidéki bankok egyre nagyobb hányada vált a nagybankok affiliált intézetévé, illetve beolvadva azok fiókjává. A fővárosi pénzügyintézetek kiterjedt vidéki fiókhálózat kiépítésével háttérbe szorították az egyre szűkebb mozgástérrel rendelkező helyi-regionális bankközpontokat. Budapest koncentrált a banki eszközállomány 76%-át, míg a vidéki városokra közel 18% esett 1925-ben, de 1934-re a fővárosi arány 87%-ra nőtt.²⁷

Az átalakuló posztoszocialista gazdaságok bankrendszereinek sajátossága, hogy a bankpiac nem természetes fejlődés nyomán alakult ki. A magyarországi kétszintű bankrendszer mesterségesen, felülről vezérelten jött létre, s már az indulás évében eleve egy nagymértékű szervezeti centralizáltság, területi és települési koncentráció volt tapasztalható. Ez a területi koncentráció a nemzetközi trendekkel teljes összhangban állt, bár a kialakulása nem az 1970-es évek óta tartó pénzügyi globalizációs folyamat következménye.

A rendszerváltást követően Magyarországon egy alulbankosított piacon kellett a bankszektornak mind a mélységbeli (közvetítés mélysége), mind a területi (fiókosítás) expanzióját megteremteni. A magyar pénzügyi szektor vitathatatlanul elmaradottabb volt a fejlettebb országokénál az 1990-es években, ami a bankhálózat alacsony hálózati sűrűségében is megmutatkozott. Az 1996–1998 közötti, illetve a 2006–2008 közötti időszakot egyfajta fiókhálózatépítési „verseny” jellemezte. A 2008-as válság előtti két évben több új bankfiókot nyitottak, mint az azt megelőző 10 évben. A fiókhálózat térbeli kiterjesztésével javult a bankok elérhetősége, de a hálózati sűrűség tekintetében (3220 fő/fiók) hazánk lemaradása még szembetűnő, különösen az EU-15 átlagához mérten (1823fő/fiók). A hálózatépítésnek a bankok szempontjából elsősorban nem regionális preferenciái vannak, hanem a városhierarchiát követik. A bankhálózati expanzió már 2008-ban megállt, s azóta jelentős hálózati konszolidációs folyamatok zajlanak. Nemcsak az 5000 fő alatti településeken, de mind Budapesten, mind a nagyvárosokban csökkent a fiókok száma a jelentős fiókbezárások eredményeképp.²⁸

A pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés jelen helyzete e szolgáltatások erősödő fővárosi intézményi koncentrációjával írható le, szemben a vidéki térségekben (pl. falvakban) a kereskedelmi bankfiókok majdnem teljes hiányával. 2008-ban a kereskedelmi bankok fiókjai 268 településen működtek, ezek 90%-a város volt. Másképpen fogalmazva, a bankfiókok jelentős mértékben elkerülik a falvakat, azaz a településállomány 93%-át. A kétezer főnél kisebb lakossággal bíró településeken (ahol 2,2 millió fő él) egyáltalán nem működött kereskedelmi banki fiók 2014-ben, az egyetlen lehetőséget takarékszövetkezet által működtetett kirendeltség jelentette. A szervezeti centralizáció, a fiókhálózatok racio-

nalizációja számos esetben a lakosság bizonyos térségi és települési szintjeihez kötődő – döntően az alacsonyabb társadalmi státuszú, vidéki – rétegeinek „pénzügyi kirekesztéséhez” vezetett.

A pénzügyi szolgáltatások piaca Magyarországon földrajzilag és szervezetenként centralizált. A magyar ágazati struktúrában belül a pénzügyi és a biztosítási szektor területi koncentráltasága és polarizáltsága a legnagyobb. Ez mindenképpen az ágazat egészének Budapesten történő, korábban sohasem tapasztalt mértékű erős koncentrálódásában és szervezeti centralizációjában mutatkozik meg. A bankhálózat területi expanziójának évtizedét követően a szektor szervezeti centralizációja a 2000-es évek elején egyre erőteljesebbé vált. Ezt mutatja, hogy a banki eszközállomány 95%-a és a bankszektorban foglalkoztatottak 68%-a Budapesten koncentrálódik. Míg 1987-ben a fiókok 11%-a Budapesten működött, addig ez az arány 2008-ban már 31% volt. A Budapest-vidék polarizáltság okozója a fiókhálózat erősen centralizált, hierarchikus irányítási struktúrája. Ebből következően a vidéki fiókok döntési hatásköre szűk, bizonyos esetekben még az információhoz való hozzáférésük is akadályokba ütközik.

A pénzügyi szolgáltatások fővárosi központúsága csak részben magyarázható a globalizációval, a nemzetközi pénzügyi struktúrákhoz való alkalmazkodással, a decentralizáció racionális korlátaival, illetve a magyar gazdaság és bankpiac kicsiny méretével. Több történelmi adottsággal, a gazdaság kulcságzatainak hagyományos Budapest-központúságával magyarázzák a bankszektor fővárosi-központúságát.²⁹ A tőkekoncentráció egyenlőtlen eloszlása mellett a pénzügyi szektor szerkezeti sajátosságait a felsorolt tényezők mellett leginkább a piacgazdasági átmenet kiinduló piaci struktúrái és az akkori nemzetközi gazdasági környezet feltételrendszere határozták meg.

Az erős területi koncentrációval jellemezhető magyarországi bankrendszer európai mértékben is jelentős fővárosi koncentrációját igazolja a betétgyűjtés és a hitelezés területi eloszlása. A tőkekoncentráció feltételei a fejletlenebb régiókban meglehetősen kedvezőtlenek. Ehhez hozzájárul az is, hogy az elmúlt években tovább erősödött a pénzügyi transzferekben meglévő függőség a főváros és a régiók között. Három év (2005–2007–2008) betétgyűjtési és hitelezési adatait összehasonlítva megfigyelhető, hogy amíg Budapesten a kereskedelmi bankrendszer forrásaiknak alig több mint a felét gyűjtik, addig hitel formájában az országosan gyűjtött források 81%-át a fővárosban helyezték ki. Ezzel szemben a vidéken gyűjtött forrásoknak kevesebb, mint a fele kerül csak vissza a vidéki régiókba hitel formájában. Az összes vidéki régió egyenlege a gyűjtött kereskedelmi banki források és a helyben kihelyezett hitelek tekintetében negatív

5. Összegzés

A magyar pénzügyi rendszer közel két évszázados múltra tekinthet vissza. Ha a magyarországi bankszektor – két kiemelkedő modernizációs időszakának számító – 20. század eleji és végi bankhálózatának fejlődési jellegzetességét és területi jegyeit hasonlítjuk össze, megállapíthatjuk, hogy a magyarországi bankrendszer fejlődési szakaszai időbeli késéssel ugyan, de leképezték a nemzetközi trendeket. A bankrendszerünk is átment azokon az átalakuláson, amelynek során a helyileg beágyazott (egyfiókos) bankrendszerektől kialakult az integrált nemzeti bankpiacra épülő fiókhálózati bankrendszer, illetve függő pozícióban integrálódott napjaink globális és európai pénzügyi rendszerébe.

A bankrendszer működésének eredményességét és klasszikus gazdaság- és térségfejlesztő funkcióinak érvényesülését nagymértékben meghatározzák a makrogazdasági viszonyok. Ha az elmúlt 150 év felzárkózási folyamatát vizsgáljuk Magyarországon és a fejlett nyugat-európai országok viszonylatában, akkor szembevetendő a fejlődési lejtő, ami nemcsak Magyarországot, de a tágabb régiót is jellemzi.

A három felzárkózási, illetve modernizációs ciklust (19/20. század fordulóját, a szocialista tervgazdasági rendszert 1970-es évek derekáig, illetve a poszt-szocialista gazdasági átmenet időszakát) vizsgálva a relatív fejlettségi szakadék a 20. század elején volt a legkisebb (66%) Nyugat-Európa 12 legfejlettebb országához képest, míg az az elmúlt 150 év nagyobb mélypontját az 1990-es évek első felének transzformációs válsága produkálta (32%).³⁰ A transzformációs válságot követő felzárkózás folyamata a 2008-as válságot követően megtorpant, s a relatív fejlettségi szakadék tovább nőtt (39%).

Megállapítható az is, hogy a bankrendszer közvetítő és gazdaságfejlesztő szerepe erősebb volt a 19–20. század fordulóján, mint az ezredfordulón. A gazdasági modernizációhoz szükséges tőkeforrások biztosítása és átcsoportosítása nagyobb részben bonyolódott a pénzügyi rendszeren keresztül a 20. század elején, mint az ezredfordulón. A rendszer-váltás után a beruházások finanszírozása döntően a külföldi közvetlentőke (FDI) befektetésekre épült. A döntően külföldi tulajdonban lévő bankrendszer a vállalati szektor finanszírozása helyett egyre inkább a lakossági fogyasztás-vezérelt devizahittel történő finanszírozása felé fordult, s ezzel párhuzamosan visszaszorult a vállalati hitelezés.

A modern magyar bankrendszer nemzetközi beágyazottságát néhány kedvező időszaktól eltekintve meghatározza a félperiféria helyzetből adódó tőkehiány, valamint a külföldi pénz- és tőkepiacoktól való függőség. Ez a tőkefüggőség legerősebben az elmúlt 25 évet jellemzi, ugyanakkor a belső tőkeakkumuláció feltételei és a pénzügyi közvetítés lehetőségei sokkal kedvezőtlenebbek, mint a 20. század elején voltak.

A külföldi banktőke szerepvállalása 20. század elején méreteiben korlátozott volt, s bankrendszerünk döntően a helyi források bázisán erősödött meg és a hazai tulajdon részaránya mindvégig meghatározó volt. Napjainkban a külföldi banktulajdonnak a jóval magasabb aránya feltűnő a feltörekvő gazdaságok arányával szemben is. A működőtőke befektetés tehát önmagában nem vezet gyorsabb növekedéshez, így automatikus felzárkózáshoz sem. A FDI túlsorduló és fejlesztő hatásai sokkal korlátozottabbak, mint azt a szakirodalom korábban sugallta.³¹

A bankhálózat-építés területi folyamatait vizsgálva megállapítható, hogy Magyarországon a pénzügyi szolgáltatások fejlődése az elmúlt évtizedekben nem vált a regionális egyenlőtlenségek kiegyenlítésének eszközévé, s az előző századfordulóhoz hasonlóan helyi-regionális bankpiacok kialakulására sem volt lehetőség. A szolgáltató szférán belül különösen nagymértékű az üzleti–pénzügyi szolgáltatások koncentráltasága. Ez mindenneke-lőtt az ágazat egészének Budapesten való korábban sohasem tapasztalt mértékű erős koncentrálódásában és szervezeti centralizációjában mutatkozik meg. A bankhálózat területi expanziójának évtizedét követően a szektor szervezeti centralizációja a 2000-es évek elején egyre erőteljesebbé vált. A duális bankrendszer nemcsak a szervezeti függőséget erősítette a magyar bankpiacon működő külföldi leánybankok és a tulajdonos anyabankok között, de a magyarországi bankhálózat szervezeti és területi koncentráltaságához nagymértékben hozzájárult a pénzügyi transzferekben meglévő függőség a főváros és a régiók között, amely jelentős forráskiáramláshoz vezetett a vidéki térségekből. Az elmúlt években tapasztalt változások arra figyelmeztetnek, hogy fennáll a veszélye annak, hogy a pénzügyi transzferekben újfajta függőség alakult ki a főváros és a régiók között, amely tovább csökkenti a belső tőkeforrások akkumulációjára épülő endogen fejlődés lehetőségeit.

JEGYZETEK

1. Gerschenkron, Alexander (1984): *Gazdasági elmaradottság – történeti távlatból*. Budapest. Gondolat Kiadó.
2. Verdier, Daniel (2002/a): *Moving Money: Banking and Finance in the Industrialized World*, Cambridge University Press.
3. Gál Zoltán (2010/b): *Pénzügyi piacok a globális térben: A válság szabdalta pénzügyi tér*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 775 p. Pénzügy és számvitel szakkönyvtár. (ISBN:978-963-05-8820-1)
4. Az európai bankrendszeren belül a nem tisztán profitorientált bankok és az általuk képviselt testreszabott, ügyfélközpontú és alapvetően helyi kötöttségű szövetkezeti bázisú relationship banking modell szerepe néhány országban napjainkban sem kérdőjeleződött meg.
5. Az erősen decentralizált USA az ellenkező végtel: ott sokáig a központi bank hiánya akadályozta az univerzális bankrendszer kiépülését, ezzel annak a kontinentális modellnél is erősebb szegmentáltságát okozta, amelyet a későbbi szabályozások csak tovább konzerváltak. Csak a központi bankként működő a Fed megalakulása (1913) után megindult a nagybankok univerzalizálódása, a befektetési és kereskedelmi tevékenység kombinálása.
6. Gál Zoltán–Schmidt Andrea (2017): *Geoeconomics in Central and Eastern Europe: Implications on FDI*; In: *Advances in Geoeconomics*; Mark Munoz (Ed.) Routledge, 2016.
7. Ennek részleteit lásd Gulyás László (2009): *A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig*. In: Gulyás László (szerk.): *A modern magyar gazdaság története*. Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. pp. 175–188.
8. Gowan, Peter (1995). *Neo-liberal theory and practice for Eastern Europe*, *New Left Review*, No. 213, pp. 3–60.
9. Kovács Sándor Zs. (2010). *Az M&A tendenciák vizsgálata Magyarországon*. In: Buday-Sántha Attila, Erdős Katalin, Komlósi Éva (szerk.): *Évkönyv 2009*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 133–143.
10. Gál Zoltán (2010): *The Golden Age of Local Banking – The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century*. Budapest: Gondolat Kiadó. 202 p. Doktori mestermunkák
11. A legutóbbi kutatások éppen azt bizonyítják, hogy nem beszélhetünk tőkehiányról, mert a magyar pénzügyi rendszer és a külföldi tőkeimport nagyobb tökemennyiséget biztosított a magyar gazdaság (befektetői szempontból hitelképes ágazatai) számára, mint amennyit az – a századfordulón zajló gyors gazdasági növekedése ellenére – fel tudott szívni (Tomka, 2006).
12. Eyal, G.–Szelényi Iván–Townsend, E. (2000): *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*; Nölke, Andreas–Vliegenthart, Arjan (2009): *Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe*. *World Politics*. Vol. 61. No. 4. pp. 670–702.
13. Gál Zoltán–Kovács S. Zs. (2017): *Role of business and financial services in the Central and Eastern Europe*. In: Lux, G. (ed.) *Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routledge. [megjelenés előtt]
14. Raiffeisen CEE Banking Sector Report, 2014
15. Raviv, Ore., (2008). *Chasing the Dragon. East: Exploring the Frontiers of Western European Finance*. *Contemporary Politics*, 14(3), pp. 297–314.
16. Gál Zoltán (2005): *The development and the polarised spatial structure of the Hungarian banking system in a transforming economy*. In: Barta Gy., G. Fekete É., Szörényiné Kukorelli I., Timár J. (szerk.) *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, pp. 197–219. old. (ISBN:963-9052-46-9)
17. Amíg napjainkban szinte valamennyi magyarországi pénzügyi intézet székhelye Budapesten található, addig az 1910-ben fennálló 4425 hitelintézetnek csak 5,7%-a volt budapesti székhelyű.
18. A hitelintézeteknek mintegy 65%-a a községekben működött 1909-ben.
19. A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I.* Szerk.: Püski L., Timár L., Valuch T. Debrecen: KLTE 1999. 227–249. p.
20. A Délvidék dualista korszak alatti gazdaságtörténetéről lásd Gulyás László (2006): *A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái*. In: Kókai S. szerk. (2006): *A Délvidék történeti*

- földrajza: a Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza, Magyarország, 2006. 11. 17. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, pp. 55–68. Továbbá Gulyás László (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. pp. 76–149.
21. Gál Zoltán (2008): Pénzügyi szolgáltatások, kereskedelem. In: Beluszky P. (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. Budapest; Pécs: Dialóg Campus Kiadó, pp. 17–51. old. (Studia Geographica; Területi és Települési Kutatások 27. Továbbá Gál Zoltán (1999): A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Püske L.–Timár L., Valuch T. (szerk.): Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I. KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, Debrecen, pp. 227–249.
 22. Gál (1998) 24–26. pp.
 23. Lásd erről Gál (2008/b)
 24. A Pénzügyi Központ 1916-os, illetve a Magyar Nemzeti Bank 1924-es megalakulásával intézményesülő állami beavatkozás (szigorú monetáris szabályozás és felügyelet) a háború és békeszerződés hatásaival felerősödve jelentősen csökkentették a hazai pénzügyi szervezetek gazdasági szerepét és mozgásterét.
 25. Gál Zoltán (2008/b): „Aranykor után”: A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. KORALL – TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT 9: (31) pp. 45–74.
 26. A Pénzügyi Központ 1916-os, illetve a Magyar Nemzeti Bank 1924-es megalakulásával intézményesülő állami beavatkozás (szigorú monetáris szabályozás és felügyelet) a háború és békeszerződés hatásaival felerősödve jelentősen csökkentették a hazai pénzügyi szervezetek gazdasági szerepét és mozgásterét. Az 1930-as években azonban – a válság által indokoltnál nagyobb mértékű – állami befolyás a bankfelügyeleti rendszer erősítése révén egyre több felügyeleti jogosítvánnyal rendelkezett, s egyre inkább ellenőrzést szerzett, s felgyorsította a kényszerfűzőket a függetlenségükhöz hagyományosan ragaszkodó vidéki pénzügyi szervezeteknél.
 27. Gál Zoltán (2008/b): „Aranykor után”: A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. KORALL – TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT 9:(31) pp. 45–74.
 28. Kovács Sándor Zsolt (2014): Elérhetőség és kirekesztés Magyarországon a pénzügyi szolgáltatások aspektusából. [Availability and exclusion from aspect of Hungarian financial services.] Területfejlesztés és Innováció [Spatial Development and Innovation], 8(3), pp. 28–35.
 29. Beluszky Pál (1998) Budapest – nemzetközi város, In: Budapest – nemzetközi város (szerk. Glatz F.).
 30. Ausztria egy főre esző GDP arányai Nyugat-Európa 12 vizsgált országával összehasonlítva.
 31. Gál Zoltán–Schmidt Andrea (2017): Geoeconomics in Central and Eastern Europe: Implications on FDI; In: Advances in Geoeconomics; Mark Munoz (Ed.) Routledge, 2016.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beluszky Pál. (1998): Budapest – nemzetközi város, In: Budapest – nemzetközi város (szerk. Glatz F.).
- Claessens, Svinj., van Horen, Norbert (2012): Foreign Banks: Trends, Impact and Financial Stability, IMF Working Papers 12/10, International Monetary Fund.
- Eyal, G.–Szelényi Iván–Townsend, E (2000): Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe.
- Gál Zoltán (1997): A magyarországi városhálózat összehasonlító vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben, In: Sasfi Csaba–Németh Zsolt (szerk.): Kőfállal, sárpalánkkal... Városhálózat-tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Csokonai Kiadó, Debrecen, 50–68.old.
- Gál Zoltán (1999): A magyarországi városhálózat pénzügyi funkciói a századfordulón. In: Püske L.–Timár L., Valuch T. (szerk.): Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történe-

- lemben I. KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, Debrecen, pp. 227–249.
- Gál Zoltán (2005): The development and the polarised spatial structure of the Hungarian banking system in a transforming economy. In: Barta Gy., G. Fekete É., Szörényiné Kukorelli I., Timár J. (szerk.) *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, pp. 197–219.
- Gál Zoltán (2008): Pénzügyi szolgáltatások, kereskedelem. In: Beluszky P. (szerk.): *Magyarország történelmi földrajza II.* Budapest; Pécs: Dialóg Campus Kiadó, pp. 17–51. old. (*Studia Geographica; Területi és Települési Kutatások; 27.*) (ISBN:978-963-7296-23-9)
- Gál Zoltán (2008/b): „Aranykor után”: A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. *KORALL – TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT* 9:(31) pp. 45–74. old.
- Gál Zoltán (2010): The Golden Age of Local Banking – The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century. Budapest: Gondolat Kiadó. 202 p. Doktori mestermunkák.
- Gál Zoltán (2010/b): Pénzügyi piacok a globális térben: A válság szabdalta pénzügyi tér. Budapest: Akadémiai Kiadó. 775 p. (Pénzügy és számvitel szakkönyvtár) (ISBN:978-963-05-8820-1)
- Gál Zoltán (2011): Bankhálózat. In: Kocsis K., Schweitzer F. (szerk.): *Magyarország térképekben*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, pp. 203-209. old. (ISBN:978-963-9545-33-5)
- Gál Zoltán (2013): Role of financial sector FDI in regional imbalances in Central and Eastern Europe. In: Gostyńska, Alena, Tokarski, Pavel. – Toporowski, Pavel – Wnukowski, D. (Eds.): *Eurozone enlargement: challenges for the V4 countries*. The Polish Institute of International Affairs, Warsaw, pp. 27–35.
- Gál Zoltán – Kovács S. Zs. (2017): Role of business and financial services in the Central and Eastern Europe. In: Lux, G. (ed.) *Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routeledge. [megjelenés előtt]
- Gál Zoltán – Schmidt Andrea (2017): *Geoeconomics in Central and Eastern Europe: Implications on FDI*; In: *Advances in Geoeconomics*; Mark Munoz (Ed.) Routledge, 2016.
- Gazsó Ferenc-Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*, Napvilág Kiadó.
- Gerschenkron, Alexander (1984): *Gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Gowan, Peter (1995): Neo-liberal theory and practice for Eastern Europe, *New Left Review*, No. 213, 3–60. old.
- Gulyás László: A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai S (szerk.): *A Délvidék történelmi földrajza: a Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai*. Nyíregyháza, Magyarország, 2006. 11. 17. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, pp. 55–68.
- Gulyás László (2007): Vajdaság: Történelmi áttekintés. In: Nagy Imre (szerk.): *Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7.* Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. pp. 76–149.
- Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László (szerk.): *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig*. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. pp. 175–188.
- Holland, David–Sass, Magdolna–Benacek–V. Gronicki, M. (2000): The Determinants And Impact Of FDI in Central and Eastern Europe: A Comparison Of Survey And Econometric Evidence. *Transnational Corporations* 9:(3) Pp. 163–212. (2000)
- Kalotay, Kálmán (2010): Patterns Of Inward FDI in Economies In Transition. *Eastern Journal Of European Studies* 1, 2, December 2010, pp. 55–76.
- Kareman, Bas. (2009): 'Financial Geographies and Emerging Markets In Europe', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100, (2), 260–266. old.
- Kovács S. Zs. (2010): Az M&A tendenciák vizsgálata Magyarországon. In: Buday-Sántha Attila, Erdős Katalin, Komlósi Éva (szerk.): *Évkönyv 2009. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola*, Pécs, pp. 133–143.
- Kovács Sándor Zsolt (2014): Elérhetőség és kirekesztés Magyarországon a pénzügyi szolgáltatások aspektusából. [Availability and exclusion from aspect of Hungarian financial services.] *Területfejlesztés és Innováció [Spatial Development and Innovation]*, 8 (3), pp. 28–35.

- Kovács Sándor Zsolt (2017): A szövetkezeti hitelintézeti szektor fejlődése és szerepei a vidékfejlesztésben és az agrárfinanszírozásban. In: Erdős Katalin, Komlósi Éva (szerk.): Tanítványaimban élek tovább – Emlékkötet Buday-Sántha Attila tiszteletére. *Megjelenés előtt*
- Kövér György (2002): Mobilbankok Magyarországon a kiegyezés után In. A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, Új Mandátum Kiadó. pp. 215–220.
- Nölke, Andreas–Vliegenthart, Arjan (2009): Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*. Vol. 61. No. 4. pp. 670–702.
- Raviv, Ore (2008). Chasing the Dragon. East: Exploring the Frontiers of Western European Finance. *Contemporary Politics*, 14(3), 297–314. old.
- Tomka Béla (1996): A magyarországi pénzügyintézetek rövid története (1836–1947), Gondolat Kiadó, Budapest.
- Verdier, Daniel (2002/a): *Moving Money: Banking and Finance in the Industrialized World*, Cambridge University Press.